

A jó helyek térbeli dinamikája a budapesti városfejlődésben¹

Bevezetés

Pest, Buda, Óbuda és a Margit-sziget 1872-ben elhatározott² és 1873-ban megvalósult³ egyesítésének közvetlen politikai okain túlmenően számos gazdasági-társadalmi érv is indokolta a magyar állam fővárosának fúzió révén történő megerősítését.⁴ Ezek között kimondva-kimondatlanul ott szerepelt a lakosság életminőségének javítása, a Budapestre kíváncsiak fogadását biztosító infrastruktúra színvonalának emelése és végül, de nem utolsósorban az osztrák császárvárossal, Béccsel zajló versenyben történő helytállás támogatása.⁵ Ugyan a Budapestet egységes törvényhatósággá nyilvánító jogszabályban és annak magyarázatában csupán a „szép” szó utal arra, hogy a jogalkotók politikai akarata a jobb életkörülmények megteremtésére is kiterjedt, önmagában már az a tény is, hogy a Magyar Királyság fővárosának megszületésekor a közgyűlés hatáskörébe rendelik annak „szépítését”, jelzésértékű. Ha ehhez hozzátesszük, hogy a monarchia korifeusai a József főherceg tulajdonában álló Margit-sziget kapcsán kiemelik „közmulató” funkcióját és elismerik a szépítésére fordított tetemes magánjövedelem értéknövelő szerepét, akkor Budapest közjogi értelemben vett alapító atyáinak a társadalom jóléte iránti felelősségvállalása megkérdőjelezhetetlennek tekinthető. Az élıhetőség ügye nem új keletű, már 1870-ben megszületett az a törvény, amely később a Fővárosi Közmunkák Tanácsának létrehozásához teremtett jogalapot,⁶ ebben „a nyilvános parkok és faültetvények fentartása és terjesztése”, valamint „az utak, utcák, terek, mulatóhelyek beépítése, [...] világítása” szerepelnek a kiemelten kezelt közérzetjavító feladatok sorában. A másfél száz éve egyesített városrészekből látványos fejlődésnek induló Budapest irányítói az életminőség és az élıhetőség közös metszetében megbúvó, azonban mára az életmód

¹ A tanulmányban szereplő kutatási eredményeket feltáró vizsgálatokat az OTKA K134877 projekt támogatásával végeztük.

² 1872. évi XXXVI. törvénycikk Buda-Pest fővárosi törvényhatóság alakításáról és rendezéséről.

³ A Fővárosi Tanács újonnan megválasztott képviselőinek jegyzőkönyvezett „díszköszgyűlésére” 1873. november 17-én a pesti Vigadóban került sor. A történészek annak ellenére ezt a napot tekintik Budapest „születésnapjának”, hogy a grémium 1873. október 25-én ült össze először.

⁴ Az 1848. évi úgynevezett áprilisi törvények a magyar kormány székhelyeként Pest-Budát nevezték meg (1848. évi III. törvénycikk független magyar felelős ministerium alakításáról).

⁵ Ráth Károly. *Vasárnapi Újság*, 20. (1873), 44. 521–522. Lásd még: Budapest polgármestere. *Vasárnapi Újság*, 20. (1873), 48. 569–570.

⁶ 1870. évi X. törvénycikk a Duna-folyamnak a főváros mellett szabályozásáról s a forgalom és közlekedés érdekében Buda-Pesten létesítendő egyéb közmunkák költségeinek fedezéséről és e közmunkák végrehajtási közegeiről.

szerves részévé terebélyesedő szabadidő tereit, a jó helyeket is a fejlesztés letéteményesének tekintették. Ilyetén döntésük – Párizs és Bécs példáját követve – megfelelő alapot nyújtott egy kiegyensúlyozott városfejlődés kereteinek biztosításához, amelyben a termelés és a fogyasztás, a munka és a szabadidő tereinek formálódása – ha nem is mindig zavartalanul, de – a helyi társadalom és a rövidebb-hosszabb ideig a magyar fővárosba látogatók életminőségét egyaránt szolgálta.

A szabadidős terek Budapest városfejlődésére gyakorolt hatásának vizsgálata egyfelől Oldenburg „harmadik hely” elméletén alapul, miszerint az otthonon (első hely) és a munkahelyen (második hely) kívüli informális, a közösségi lét megélését biztosító terek alkotják a minőségi életet kínáló települések szövetét.⁷ Emellett Michalkó „jó hely” koncepciójára támaszkodunk, amely a helyi társadalom szabadidős igényeinek kiszolgálása mellett figyelembe veszi az adott településre látogatók fogyasztói magatartását és a tér megélésével kapcsolatos élményük reflexióit is.⁸ Miközben a Wallerstein⁹ által centrumként aposztrofált térségekben az urbanizáció vadhajtásai (például közegészségügyi problémák, zsúfoltság, bűnözés) már a 19. század első felében megmutatkoztak,¹⁰ addig a periféria (félperiféria) – a fejlődés tekintetében több évtizedes megkésettiséget mutató – városiasodása, a London és Párizs által elkövetett hibákból tanulva, legalábbis azok kiküszöbölésére tett próbálkozások mentén zajlott.¹¹ Budapest szabadidős tereinek és létesítményeinek tudatos biztosítása egyrészt a zöldfelület megőrzésével, másrészt széles, a napfényt és a levegőt beengedő utak/utcák kiépítésének szándékával indult.¹² Budapest 400 ezres nagyvárosból alig száz év alatt vált 2 milliós világvárossá, a Partsch által megfogalmazott települési alapfunkciók többsége idővel a szabadidő minőségi eltöltésének szolgálatába került.¹³

Budapest 1873-tól napjainkig tartó városfejlődésében a szabadidő-eltöltés térszínei egyrészt tudatos tervezés, fejlesztés, másrészt spontán, gyakran közösségi folyamatok révén formálódtak, dinamikájuk földrajzi kiterjedésükben és minőségük javulásában egyaránt megmutatkozik. Miközben Budapest szabadidős terei alapvetően a földrajzi adottságok (például Duna menti fekvés, Budai-hegység), a történelmi örökség (például

⁷ Ray Oldenburg: *The Great Good Place*. New York, Marlowe & Company, 1999. 14–19.; Stephen Page: *Urban tourism*. London, Routledge, 1995. 269.

⁸ Michalkó Gábor: *Magyarország modern turizmusföldrajza*. Budapest–Pécs, Dialóg Campus Kiadó, 2007. 81–87.; Michalkó Gábor: *Boldogító utazás. A turizmus és az életminőség kapcsolatának magyarországi vonatkozásai*. Budapest, MTA Földrajztudományi Kutatóintézet, 2010. 64–66.; Michalkó Gábor: *A turizmus esszéi*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2022. 5.3. fejezet.

⁹ Immanuel Wallerstein: *A modern világ gazdasági rendszer kialakulása*. Budapest, Gondolat Kiadó, 1983. 782.

¹⁰ David Landes: *Az elszabadult Prométheusz*. Budapest, Gondolat Kiadó, 1986. 114–198.

¹¹ Gyáni Gábor – Kövér György: *Magyarország társadalomtörténete a reformkortól a második világháborúig*. Budapest, Osiris Kiadó, 1998. 356.; Beluszky Pál: *Magyarország településföldrajza. Általános rész*. Budapest–Pécs, Dialóg Campus Kiadó, 2003. 568.

¹² Gyáni Gábor: *Bérmunkások és nyomortelep. A budapesti munkáslakás múltja*. Budapest, Magvető Kiadó, 1992. 213.; Gyáni Gábor: *Az utca és a szalon. A társadalmi térhasználat Budapesten (1870–1940)*. Budapest, Új Mandátum, 1998. 216.

¹³ Berényi István: *Az alkalmazott szociálgeográfia elméleti és módszertani kérdései*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1992. 164.

Margit-sziget, Városliget) és a nagyvárosok szerkezetének logikája (övezetesség) szerint foglalták el gyakran máig őrzött pozíciójukat, addig a városfejlődés az időközben dinamikus változó keresleti trendekhez igazodóan is létrehozott a helyiek és a turisták által preferált jó helyeket. A jó helyek sorában kitüntetett szerepet játszanak a szabadidőipar, azon belül a turizmus attribútumainak számító szállodák és vendéglátóipari egységek, különböző szabadidős létesítmények, amelyek bójaszzerűen jelzik a vizsgált funkció térbeli dinamikáját. A tanulmány Budapest múltja, jelene és jövője vonatkozásában arra a kérdésre keresi a választ, hogy a szabadidőipar jelzőbójái miként, milyen hatásokra és milyen eredményesen rajzolják ki azokat a pont- vagy térszerű objektumokat, amelyek jó helyként értelmezhetők. Tanulmányunkban a szakirodalom feldolgozása mellett áttekintjük a Budapest történetével foglalkozó, a szabadidős és turisztikai terek dinamikájának bemutatását segítő munkákat. A főváros jó helyeit érintő térbeli folyamatokat a Fortepan nyílt hozzáférésű fényképadatbázisból származó fotókkal és saját készítésű térképekkel illusztráljuk.

1. Jó hely – jobb élet

A jó helyek egyaránt alkalmasak az egyéni és a társas szabadidő eltöltésre, aktív vagy passzív kapcsolódást biztosító tevékenységekre, örömteli, boldog pillanatok megélésére.¹⁴ A jó hely egyik lényegi összetevője, hogy az ott jártak beszélnek róla, az oda kötődő élményeket a szűkebb vagy tágabb környezetükkel megosztják, létüket, értéküket és elérhetőségüket szóban, képeslapokon, levélben, újságok hasábjain, a rádióban, televízióban, illetve a legkülönbözőbb internetes platformokon terjesztik.¹⁵ A jó hely alapvetően egy redukált axiológiai megközelítése az adott objektum mindazon tulajdonságainak, amiért azt érdemes felkeresni, vagyis a kommunikáció során a számtalan érték (mire és miért jó) részletekbe menő ismertetése helyett egy egyszerű, de mégis informatív tényközléssel kerül sor annak ajánlására.¹⁶ A jó hely jellemzően az egyén magánszféráján kívül eső objektum, de nem kizárt, hogy az eredendően privát tér (ingatlan) átmenetileg vagy akár tartósan közérdekű hasznosítására kerül sor (például egy fesztivál rendezvényhelyszíne, lakásétterem vagy éppen Airbnb-szálláshely lesz).¹⁷ A szubjektív értékítéleteken alapuló jó hely objektívalódásában a közösségi médiafelületeken zajló kommunikáció is hozzájárul. Például az egyik legnépszerűbb fényképmegosztó portálon, az Instagramon több ezer olyan hashtag található, amelyben szerepel a jó hely kifejezés, a *#goodplace* találati

¹⁴ Michalkó (2007): i. m. 85.; Michalkó (2010): i. m. 65.

¹⁵ Michalkó (2022): i. m. 5.3. fejezet.

¹⁶ Farkas Jácint et al.: *Utazás a jó világaiban: a jó kontextusai és konfliktusai*. Nagyerdei Almanach. Megjelenés alatt.

¹⁷ Irimiás Anna: A Bajtársiasság Fesztivál Észak-Olaszországban. A közösségi összetartozás élménye. In Jászberényi Melinda – Zátori Anita – Ásványi Katalin (szerk.): *Fesztiválturizmus*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2016. 330.; Németh Anna – Juhász-Dóra Katalin: A gasztronómia és a turizmus egy új attrakciója: a lakásétterem. In Rácz Tamara – Füredi Balázs (szerk.): *Gasztronómia és turizmus*. Székesfehérvár, Kodolányi János Főiskola, 2016. 168.; Dudás Gábor – Nagy Gyula – Boros Lajos: Az Airbnb szerepe a Balatoni Turisztikai Régióban. *Turizmus Bulletin*, 19. (2019), 2. 10.

volumene pedig már százezres nagyságrendű, tehát a jó hely koncepció magját képező szókapcsolat semmi esetre sem tekinthető hungarikumnak.

A jó hely az Oldenburg által bevezetett harmadik hely fogalmának turizmustudományi interpretációja, már maga Oldenburg is a „nagyon jó hely” (*great good place*) kifejezést használta az otthonon és a munkahelyen kívüli informális, a közösségi lét megélését biztosító terekre.¹⁸ Az amerikai városszociológus elmélete szerint a nagyváros generálta stressz oldását a mindennapi élet egyensúlyának megtalálása segíti, amelyet a privát és a produktív térszíneken túli társas szférában való tartózkodás ünnepként való megélése katalizál. Oldenburg úgy fogalmaz, hogy a harmadik helyek olyan semleges gyülekezőhelyek, amelyek az érkezés és a távozás szabadságát biztosítják, az otthon kényelmét nyújtják, kiszámíthatók és kiegyenlítőek, megszabadítanak a szerepektől és a kötelezettségektől, befogadók, a társalgás révén megkönnyebbülést kínálnak. Oldenburg teóriájának magva a környezetváltozással párosuló társas interakciókban rejlik, amelyek alapvetően a lakóhelyek kávéházaiban, bárjaiban, könyvkereskedéseiben, fodrászataiban realizálódnak, ezek többsége a helyieken túlmenően az adott településre érkezők szükségleteit is képesek kielégíteni. Figyelemre méltó kapcsolódás a szálláshelyeknek a turizmus hajnalától napjainkig észlelhető, a tradicionális vendéglátóiparban még régebbi hagyományokra visszavezethető azon törekvése, hogy a helyiek bevonásával (számukra nyújtott szabadidős szolgáltatásokkal) bővítsék a vendégkörüket.¹⁹ A lakóingatlan és a munka világa közötti mobilitás monotóniájából menekülő ember a szabadidős terekben találja meg azokat az impulzusokat, amelyek egyaránt képesek az alap- (például táplálkozás, valahova való tartozás) és a növekedési (például elismerés, önmegvalósítás) szükségleteinek kielégítésére, a személyiségfejlődésük előmozdítására.²⁰ Csíkszentmihályi úgy fogalmaz: „Hogy az életünket jobbá tegyük, az élményeinket kell jobbá tenni”, amely gondolata az élménygeneráló terek szerepének társadalmi felértékelődésére mutat rá.²¹

A nagyvárosi környezet sajátosságai arra sarkallják az ott élőket, ha tehetik, térjenek le mindennapi térpályáikról és töltsenek minél több időt a lakókörnyezetükön kívüli terekben.²² A legtöbb városi ember egy másik városban találja meg a kikapcsolódás színterét, szabadidejének eltöltésére olyan objektumokat keres fel, olyan szolgáltatásokat vesz igénybe, amelyeket eredendően az ott élők számára hoztak létre.²³ Az ipari forradalommal kibontakozó erőteljes urbanizáció egyik nagy feladata volt, hogy biztosítsa a városokba áramló munkaerő szabadidejének eltöltését.²⁴ Napjaink turistái által kedvelt európai nagyvárosokban a parkok, a fürdők, a múzeumok, a mulatóhelyek, a színházak, a mozik, a vidámparkok, az állatkertek, a kávéházak, a különböző sportlétesítmények, az elegáns

¹⁸ Oldenburg (1999): i. m. 17.

¹⁹ Juhász-Dóra Katalin: A luxusszállodai miliő transzformációjának időbeli dimenziói. *Turizmus Bulletin*, 22. (2022), 1. 19.

²⁰ Abraham Maslow: *A lét pszichológiája felé*. Budapest, Ursus Libris, 2003. 376.

²¹ Csíkszentmihályi Mihály: *Flow: az áramlat. A tökéletes élmény pszichológiája*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2001. 77.

²² Page (1995): i. m. 36.

²³ Michalkó Gábor: *A városi turizmus elmélete és gyakorlata*. Budapest, MTA Földrajztudományi Intézet, 1999. 168.

²⁴ Christopher Edginton – Peter Chen: *Leisure and Transformation*. Urbana, Sagamore, 2014. 203.

áruházak, bevásárlónegyedek, kiállítócsarnokok, az elővárosi vasúton jól megközelíthető városkörnyéki kirándulóhelyek stb. zömének létrehozása, illetve fejlesztése a 19. század második és a 20. század első felére esett, és a robbanásszerűen növekvő népesség minőségi (a kocsmák és a bordélyházak világán túli) kikapcsolódását szolgálta. Amíg a gombamód szaporodó vendéglátóhelyek elsősorban a helyiek, addig az éjszakai tartózkodást biztosító, kezdetben a vasúti pályaudvarok környékén koncentrálódó szállodák a nagyvárosok kínálta élményekért útnak induló turisták igényeit szolgálták ki. Az idő előrehaladtával a nagyvárosok szabadidős funkciója a helyiek életminőségének növelésén túlmenően meghatározó gazdaságélénkítő eszközzé is vált, így a kormányzat és az önkormányzat közös felelősségévé vált, hogy szeretett fővárosuk jó helyként éljen a köztudatban.

2. Budapest jó helyei: történelmi kitekintés

Budapest szabadidőhöz kötődő jó helyeit vizsgálva korszakokra jellemző tendenciák rajzolódhatnak ki. A szabadidős szokások alapvetően az egyén motivációjától, a célközönség státuszától és életmódjától, szabadidejének mennyiségétől és tagoltságától függenek, miközben a kereteket a mindenkor gazdasági és társadalmi viszonyok is befolyásolják.

Budapest vonatkozásában három fő korszakot különböztethetünk meg, amelyekben a jó helyek nemcsak elhelyezkedésükben és jellegükben különböznek, hanem abban is, hogy a helyiek és a turisták preferenciái mennyire egyeznek meg.

- A 19. század végétől a II. világháborúig tartó időszakban a klasszikusan jónak tartott – korszázashoz, kultúrafogyasztáshoz, kiránduláshoz kapcsolódó – helyek voltak a legkedveltebbek, amelyek részben ekkor alakultak ki és indultak el népszerűvé válásuk útján. A turizmus nem volt domináns, így elsősorban a városlakók által preferált, de vagyon és státusz szempontjából időben, térben, tevékenység szerint eltérő lehetőséget biztosító helyek voltak a vonzók.
- A II. világháború utáni évtizedekben a szabadidő terei szétváltak a rendszer által ellenőrzött szabadidő formális és informális helyeket eredményezett, míg később az életszínvonal emelkedése és a turizmus megjelenése nyomán a városlakók és a városba látogatók kedvelt helyei jellegükben és elhelyezkedésükben is elkülönültek.
- A rendszerváltástól napjainkig terjedő időszakban a határok elmosódása volt jellemző mind térben és időben, valamint egyre inkább a használat és a használók tekintetében is.

2.1. Jó helyek a 19. század végétől a II. világháborúig

A korszak legfontosabb jellemzői a következők voltak:

- gyors gazdasági-társadalmi fejlődés;
- az alap-, közép- és felsőfokú oktatás fejlődése következtében az írni-olvasni tudás és az általános műveltségi szint folyamatosan emelkedett;

- a nagyvárosokban elkülönült a munka- és a szabadidő, a hagyományos gazdálkodásból élő társadalmi rétegek életét továbbra is a munka uralta;
- a különböző társadalmi csoportok elkülönültek egymástól a szabadidejükben;
- a nagyvárosi szórakozási lehetőségekben keveredtek a modern nagyvárosi (színház, mozi, mulató) és a falusi (búcsú, népnepély) elemek.

A 19. század végén és a 20. század elején a munkaidő és a nem munkával töltött idő – igaz, az egyes társadalmi csoportokban más-más ütemben és mértékben, de – fokozatosan elkülönült. A jelentős vagyoni és jövedelmi különbségek miatt a társadalom egyes rétegeinek életmódja – így szabadidőhasználati szokásai is – nagymértékben különböztek, sőt az egyes társadalmi csoportok térben is elkülönültek egymástól a szabadidejükben.²⁵

A 19. század végén, ahogyan az ipari nagyvárosokban, úgy Budapesten is a munkával töltött idő – a hagyományos agrártársadalmakhoz hasonlóan – uralta a társadalmat domináló alsó rétegek hétköznapijait.²⁶ Ebben az időszakban a munkások és alkalmazottak napi munkaideje 10-12 óra volt, a fővárosi nyomdák és az óbudai hajógyár munkásai heti 60 órát vagy akár többet is dolgoztak, a vasárnapi munkaszünet nem volt általánosan elfogadott. Magyarországon a munkások számára a vasárnap 1891 óta munkaszüneti nap, és ekkoriban lett szabadnap a Szent István-nap is. Az 1920–30-as években a munkaidő napi 8 órára csökkent, emellett megjelent a párnapos nyári fizetett szabadság is. Az így kialakult szabadidő új lehetőségeket teremtett, s jelentősen átalakította a tömegek mindennapi életét: ebben a korszakban a szórakozás a munka ellenpólusa lett, egyre inkább a feltöltődést hivatott szolgálni.

A nagyvárosi tömegek számára hétköznapi kikapcsolódásra ritkán adódott lehetőség, a szabadidőt elsősorban a vasárnapi pihenőnap testesítette meg. Az I. világháborúig a Budapesten élő nagyvárosi tömegek elsődleges szórakozási lehetőségét a városligeti és népligeti vurstlik, valamint az állatkert jelentették, ahová egy-egy nyári napon több tízezer látogattak ki. Ezekben a szabadidős programokban önmagukban is keveredtek a nagyvárosias és falusias elemek: a vurstlikban az egész család „kiöltözve költötte spórolt pénzét, keresve a szédületet, a színes és borzalmas látványosságokat, mint ahogy tették a falusi búcsúk idején is”.²⁷ Az I. világháború után a tömegek elsőszámú szórakozóhelye a mozi lett, az 1920-as években éves szinten 13 millió nézőt vonzott a csaknem 90 budapesti mozi.²⁸ Ebben az időszakban az olcsó színházak, mozik, orfeumok látogatása mellett – az iskolázottság növekedésével párhuzamosan – az olvasás is egyre népszerűbb szórakozássá vált.

²⁵ Csatlós Judit: Turisták a tilos táblák árnyékában. A szabadidő átpolitizálódása a munkáskultúrában. *Korall*, 22. (2021), 84. 106.

²⁶ Erzsébet Ifjúsági Alap: *Szabadidő ismeretek – Tematikus vázlatok*. (é. n.) 4.

²⁷ Erzsébet Ifjúsági Alap (é. n.): i. m. 4.

²⁸ Borsos Árpád: *A mozi mint innováció magyarországi elterjedése, a hálózat alakulásának földrajzi jellemzői napjainkig*. (Doktori értekezés.) Pécs, Pécsi Tudományegyetem, Földtudományok Doktori Iskola Terület- és településfejlesztés Program, 2009. 23.

A vasárnapi pihenőnap megjelenését követően a kirándulás – elsősorban a főváros környéki célpontokkal – a budapesti munkások egyik kedvelt hobbjá lett.²⁹ Az 1930-as évekre a néhány napos kikapcsolódás, a víkendezés a kevésbé tehetős városi rétegek körében is elterjedt.

A szabadidő-használatban a fentiekben bemutatott változásokhoz a szórakoztatóipar kialakulása és dinamikus bővülése is hozzájárult. A technikai vívmányok, a mozik³⁰ és a rádió megjelenése, a tömegsport lehetőségeinek bővülése, a turizmusban alapvető szerepet játszó javuló mobilitási lehetőségek radikális életformaváltást hoztak, amelyben a modern nagyvárosi (színház, mozi, mulató) és a falusi (búcsú, népiünnepély) élet elemei egyaránt jelen voltak.

1. ábra: Tömegek a Dunakorzón a Vigadó térnél, 1940

Forrás: Fortepan. Képszám: 151632. Adományozó: Gali

A 19. század második felében és a 20. század elején a társadalom kisebb részét alkotó nagypolgárság és arisztokrácia sok szabadidővel rendelkezett, és változatos szabadidős tevékenységeket űztek. A pesti polgárok egyik kedvenc elfoglaltsága a részben ma is működő, a századforduló környékén már üzemelő budapesti kávéházakban történő délutáni uzsonnázás és kávézás volt. A középrétegek körében egyik legfontosabb szórakozási forma, a korzózás, lehetőséget adott a társas kapcsolatok ápolására is. A korzózást – főleg a nagypolgári és arisztokrata családokban – gyakran követte esti szórakozás (1. ábra). „Az orvosok, ügyvédek, katonák sok szabadidejükben a szórakozás mellett nagy hangsúlyt fektettek a művelődésre”³¹ is. Az otthoni vacsorák mellett gyakran jártak

²⁹ Csatlós (2021): i. m. 106.

³⁰ Borsos (2009): i. m. 16–39.

³¹ Erzsébet Ifjúsági Alap (é. n.): i. m. 5.

operába. A rádió, csakúgy, mint a könyvolvasás, először ezt a réteget hódította meg. A századfordulón a közép- és felsőrétegek egyik legkedveltebb programja a lóverseny volt.³²

Nyáron a polgári és arisztokrata réteg gyakran utazott: vidékre, gyógyfürdőhelyekre és tengerpartokra is. A belföldi üdülés az ország területének drasztikus csökkenését eredményező trianoni békediktátumot követően felvirágzott, az 1930-as évekre milliós nagyságrendre emelkedett.³³ A hosszabb nyári üdülések és a víkendezés legnépszerűbb céljai a Balaton-part és a főváros körüli települések, Szentendre, Gödöllő és Göd voltak. Ősszel és télen vadászatokra jártak, a farsangi időszak kedvelt szórakozása a bálozás volt.

A sportot a korszak elején még viszonylag kevesen üzték, a Horthy-korszakra azonban – részben a testnevelés oktatási rendszerbe való beépítésének eredményeként – tömeges méretű időtöltéssé vált. „A legnépszerűbb sport a labdarúgás volt, amelyet a külvárosok grundjain és a faluszéli legelőkön egyaránt játszani lehetett. Ekkor alapították a Vasas, Textiles sportklubokat.”³⁴ A cserkészlet Magyarországon az I. világháború után, elsősorban középiskolás fiúk körében terjedt el.

Jelentős volumenű turizmusról ebben a korszakban ugyan még nem beszélhetünk sem a beutazó, sem a belföldi turizmus vonatkozásában, ugyanakkor a kiegyezéstől a II. világháború végéig tartó időszakban kialakult az az infrastruktúra (például földalatti vasút) és létrejöttek azok az intézmények (például idegenforgalmi szervezetek, bizottságok, IBUSZ), amelyek Budapest mai primátusát megalapozták.³⁵ A beutazó turizmus térképén Trianont követően Magyarország gyakorlatilag Budapesttel lett egyenlő. A belföldi turizmus kibontakozását a hagyományos gazdálkodási tevékenység alapjaiban akadályozta: a paraszti közösségeket a kora hajnaltól késő estig tartó, az év szinte minden időszakában jellemző 10-12 órás munkaidő helyhez kötötte. Ezekben a közösségekben – a turizmus egyik esszenciális elemeként értelmezhető – modern szabadidő nem létezett, a vásárnapok és az ünnepnapok alkalmával rendelkezésre álló szabadidőt jellemzően templomba járással, ritkábban bálozással, búcsúba, vásárba, lakodalomba járással töltötték, a nyaralás, utazás számukra ismeretlen fogalmak voltak. Amikor néhanapján vonatra vagy buszra ültek, a közeli városokba utaztak, „megcsodálták a falra vetített mozgó, és beszélő képeket”,³⁶ ami igazi eseménynek számított. A korszak egyetlen, vidékről a fővárosba jelentős tömegeket vonzó eseménye az 1896-os millenniumi kiállítás volt.

A korszak helyei:

- elsősorban a városlakók jó helyei, a belföldi, vidékről érkező látogatók is a helyiek által látogatott helyeket keresték;
- a jó helyeken belül vagyon és státusz szempontjából időben, térben, tevékenység szerint eltérő szabadidős lehetőségek;

³² Tuli Andrea: A lóverseny mint a társasági reprezentáció intézménye Ausztria–Magyarországon a 19–20. században. *Öt Kontinens*, 2. (2004), 375.

³³ Erzsébet Ifjúsági Alap (é. n.): i. m. 5.

³⁴ Erzsébet Ifjúsági Alap (é. n.): i. m. 6.

³⁵ Rubovszky András – Szigeti Andor – Walkó Miklós: *A magyar vendéglátás és turizmus újkori története*. Budapest, Szaktudás Kiadó Ház, 2009. 206.

³⁶ Erzsébet Ifjúsági Alap (é. n.): i. m. 6.

- a klasszikus jó helyek kedveltek, amelyek nagyrészt ekkor alakultak ki, így
 - a korzó, sétahelyek, kávéházak (Duna-parti korzó, körutak, Andrassy út, Thököly út);
 - az Operaház, színházak, mulatók a pesti belvárosban;
 - a világkiállítás helyszínei;
 - mulatónegyedek (Vidámpark, Mutatványos tér, „Konstantinápoly”);
 - városi parkok (Városliget, Margitsziget, Városmajor);
 - városi és környéki kirándulóhelyek (budai hegyek, palotai erdő – a tehetősebbeknek nyaralóhely, a nagyvárosi tömegeknek egynapos kirándulás);
 - vízpartok és fürdők/uszálystrandok, vízi sport és csónakházak a Római-parton, Népszigeten, Pesterzsébeten.

A városi élet fontos társas-társadalmi része volt a korzók és sétaterek látogatása, vásárnaponként a családok szépen kiöltözve mutatták meg magukat. Ekkor virágzott fel a budapesti kávéházi kultúra is, amelyek elegáns belső tereik mellett nagy teraszokkal fordultak a korzók és körutak felé.³⁷

A színházak, mulatók is jelentős vonzerőt gyakoroltak mind a városlakókra, mind a városba érkezőkre, akik elsősorban Budapest – ebben a korszakban kiépült – látványosságaira voltak kíváncsiak (az Andrassy út az Operaházzal, valamint a Nagykörút elegáns bérpalotái és a Duna-part szállodasorai stb.). A pályaudvarok környékének kitüntetett szerepe volt a nemzeti és nemzetközi szintér felé való nyitásban,³⁸ ennek szimbolikus erősítése volt, ahogy a Keleti pályaudvarhoz vezető városi korzó (Rákóczi út) végén a főépület látványa egy elegáns diadalívként jelenik meg.

A millenniumi kiállítás teljes látogatószáma a *Révai lexikon* szerint 5,8 millió fő volt, ami, még ha valamelyest túlzónak is tűnik, jól mutatja jelentőségét a főváros szempontjából. Az 1896-ban a korabeli Európa egyik legnagyobb vigalmi negyedeként épült „Konstantinápoly” ugyan csak két szezont ért meg, egyszerre 40 ezer embert volt képes befogadni.³⁹

A reformkortól kezdődően a városi életformához fokozatosan hozzátartozott annak igénye, hogy ki-ké lehetősége szerint a nyarat, de legalább a vasárnapokat a zöldben töltsse. A nagyvárosi tömegek, munkások, cselédek számára a szabadidő ünnepe, ami elsősorban a vasárnapokra és ünnepnapokra korlátozódik. A rövidebb időtartam miatt a szabadidős lehetőségeket elsősorban a városi parkok jelentették, így az olyan, gyalogosan is elérhető célpontok, mint a Városliget, Népliget, Margit-sziget és a Városmajor rendkívül népszerűek voltak. A helyváltoztatás igénye és lehetősége összefügg a szabadidő mennyiségével. A vasúti közlekedés előtt a távoli utazások kevéssé voltak jellemzők, és csak a kiváltságos arisztokrácia vagy a munkájuk miatt utazni kényszerülők utaztak el szülőhelyüktől távolabbra. Ennélfogva a szabadidő eltöltésének terei is sokáig csak a lakóhelyen voltak

³⁷ Nagy Ádám – Trencsényi László: *Szocializációs közegek a változó társadalomban. A nevelés esélyei: család, iskola, szabadidő, média*. Budapest, ISZT Alapítvány, 2012. 100.

³⁸ Bán Dávid: *Utazás a pályaudvar körül. Az első indóháztól a plázaudvarokig*. Budapest, L'Harmattan Kiadó, 2011. 52.

³⁹ Berza László (főszerk.): *Budapest lexikon*. I. kötet. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1993. 700.

elérhető, azonban a hatékony és hozzáférhető tömegközlekedés lehetőséget adott, ugyan korlátozott időben, a helyváltoztatás körének tágítására, így a környék felfedezésére is.

A budai hegyvidék jelentős részén a török kortól a 19. század végéig a szőlőtermesztés volt jellemző, ami csak a nagy filoxérajárványt követően szorult vissza. A mezőgazdasági termelés mellett azonban a területnek már korábban, a század közepétől új funkciója jelent meg. A budai hegyek és erdők kezdetben csak a felsőbb osztályok számára voltak elérhetőek, azonban a szabadidő növekedésével és a városi közlekedés fejlődésével az egynapos, városkörnyéki kirándulások nagyobb tömegek kedvelt célpontjai is lettek. Jól mutatja ezt, hogy a vendéglők ugyan elsősorban a belvárosi területen és a bevezető országutak mentén sűrűsödtek, azonban nagy számban jelentek meg az olyan kirándulóhelyeken is, mint a budai erdők.⁴⁰

A legkönnyebben, gyalogosan elérhető célpont a Városmajor volt, azonban az 1874-ben megépült fogaskerekű vasút megnyitotta az utat az erdőkkel borított Svábhegy, majd 1890-től a Széchenyi-hegy elérésére. Már korábban kedvelt kirándulóhely volt Zugliget, Buda első lóvasútvonala, a Lánchíd–Zugliget viszonylat is ide vezetett 1868-tól.⁴¹ A terület vonzerejét mutatja, hogy a kezdetektől nagy számban nyíltak „nyári vendéglők”, különösen az állomások közelében. A budai villamosvonalak végállomásai a pestiekkel ellentétben nem lakóterületeken húzódtak, hanem az erdős kirándulóhelyekre vezettek, ami jól mutatja, hogy a használók nem az itt lakók, hanem az ide kirándulók voltak elsősorban.⁴²

A budai hegyek azonban nemcsak kirándulóhelyként, hanem mulató- és nyaralóhelyként is vonzóak voltak. A zugligeti Fácános Nagyvendéglő kedvelt nyári mulatóhely és bálsház volt, emellett egy harmincszobás hotel is tartozott hozzá, így hosszabb időt is el lehetett itt tölteni. A tehetősebbek a városi lakásuk mellett a környéken nyári lakokat építettek maguknak, népszerűek voltak az egész nyárra kibérelhető villák is. Jókai Mór 1853-ban honoráriumából vásárolta meg híres villájának és kertjének telkét, amely ma tanösvényként látogatható.⁴³ Az eredetileg nyári lakként épült házak lakófunkciója idővel állandósult, és ez később egyre több lakót vonzott a felértékelt területre, mára pedig Buda egyik legvonzóbb, magas presztízsű lakóterületévé vált.

A Pest–Vác vasútvonal mentén a pesti oldalon is megjelentek a kiránduló-, majd nyaralóhelyek. A vasútállomás közelsége miatt ilyen kedvelt hely lett a Palotai erdő, ahol hamarosan megnyílt a ma Brunovszkyként ismert vendéglő. A vasút mindkét oldalán villanegyed épült, eredetileg szezonális használatra nyaralóként, nyári lakként, később itt is lakóterület alakult ki. A villák építtetői tehető ügyvédek, orvosok és művészek voltak, villája volt itt többek között Horváth Mihály püspöknek, Reményi Ede hegedűművésznek és Blaha Lujza színésznőnek is.⁴⁴

⁴⁰ Illyefalvi I. Lajos (szerk.): *A székesfőváros múltja és jelene grafikus ábrázolásban. Közlekedési hálózat, 1932.* Budapest, Budapest Székesfőváros Statisztikai Hivatala, 1933. 123.

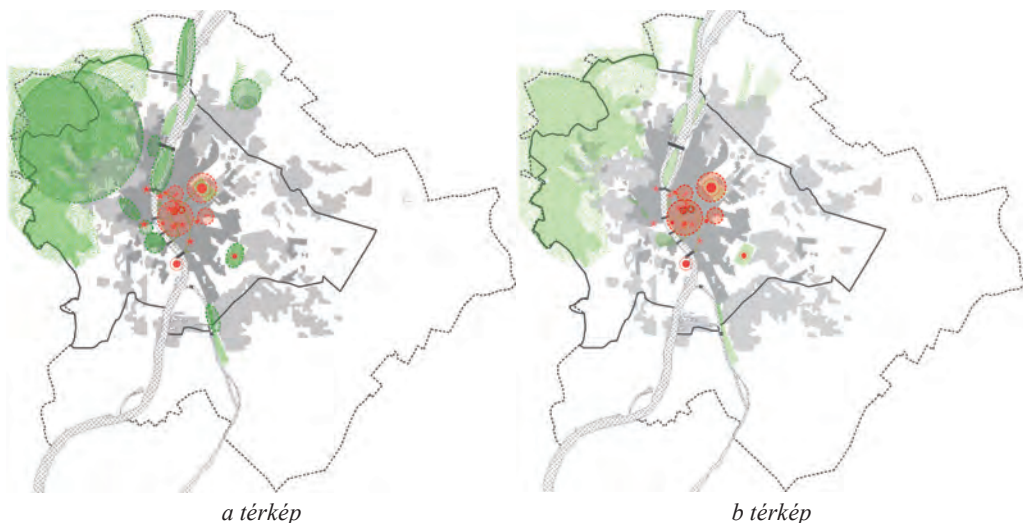
⁴¹ Berza (1993): i. m. 441.

⁴² Illyefalvi (1933): i. m. 147.

⁴³ Berza (1993): i. m. 617.

⁴⁴ Buza Péter: *Palotai tégnapok.* Rákospalota, Rákospalotai Múzeum, 1995. 49.

A vízpartok az evezős sportok révén az 1920-as években lettek különösen népszerűek. Az 1930-as években a Római-parton a vasúti hídtól a Szentendrei-sziget alsó csúcsáig már 20 csónakház volt, a szemben lévő újpesti oldalon 6, a Népszigeten pedig 14 épült.⁴⁵

A turizmus nem domináns, így elsősorban a városlakók által is kedvelt városi helyek voltak a vonzók a látogatók számára is.

A 19. század végétől a II. világháborúig tartó időszakban a klasszikusan jónak tartott – korzózáshoz, kultúrához, kiránduláshoz kapcsolódó – helyek voltak a legkedveltebbek.

2. ábra: A korszak jó helyeinek elhelyezkedése Budapesten

Forrás: a szerzők szerkesztése

2.2. A II. világháború utáni évtizedek jó helyei

A korszak legfontosabb jellemzői a következők voltak:

- 1948–1956: új államrend, szűkös anyagiak, a főiskolások és egyetemisták számának dinamikus növekedése, kulturális átnevelés;
- 1956–1989: megtorlás és lazítás, nyitás, életszínvonal-emelkedés;
- a szabadidő növekvő mennyisége, közösségi és egyéni mobilitás (repülő, saját autó);
- státusz szerint nem differenciált – egyenlő elérés mindenki számára;
- a belföldiek és a külföldiek számára eltérő kínálat.

A II. világháború után az új államrend kialakítása – a marxizmus–leninizmus mint államideológia bevezetése, a politikai erőter centralizálása, az egypártrendszer kialakítása, a tervgazdálkodás bevezetése – a fővárosiak életét, így szabadidő-használatát

⁴⁵ Kovács Zoltán: Evezősök a Dunán. *Budapest*, 26. (1988), 5. 10.

is radikálisan átalakította. Az oktatás, a kultúra (közte a színház, a mozi, a rádió és a könyv) és a szabadidő más területei (például a sport) a társadalom kulturális átnevelésének és a kommunista ideológia terjesztésének első számú terepévé váltak.

A korszak első évtizedében a mozi tömegszórakozássá vált.⁴⁶ A nagy tömegeket elérő filmművészet kitüntetett szerepét igazolja, hogy 1948 és 1956 között a mozik száma országos szinten megnégyszereződött. „A mozihoz hasonló látványos karriert futott be a rádió is. A kormányzat a könyvtárak és művelődési házak számát jelentősen növelte. A több-kevesebb rendszerességgel olvasók tábora kibővült, azonban a kiadott könyveket erősen cenzúrázták. A politikai nevelés eszközei voltak a felolvasóestek, a kultúrházakban szervezett propagandával egybekötött átideologizált ismeretterjesztő programok, vagy a kötelező munkahelyi »Szabad nép félórák«”.⁴⁷ A korábban népszerű kávéházakat bezárták, a korszak jellegzetes vendéglátóipari egységei, az eszpresszók nagy népszerűségnek örvendtek. A korszakot jellemző szegényes anyagi lehetőségek miatt, főként a fiatalok körében, megjelentek a házibulik.

A rendszer mind a tömeg-, mind az élsportot támogatta, ezért „az erősen átideologizált kulturális kínálat mellett a sportesemények látogatása üdítő eseménynek számított a szegényes kikapcsolódási lehetőségek között”.⁴⁸

Az 1956-os forradalom után a Kádár-rezsim ugyan szigorú megkorlátozásokat alkalmazott, a gazdaság- és társadalompolitikát azonban fokozatosan lazította, amelynek fő célját a lakosság életszínvonalának emelésében határozta meg. A „gulyáskommunizmusban” a heti munkaidő 48 óráról 42 órára történő csökkentése, majd a kéthetenkénti szabad szombat bevezetése nyomán az emberek szabadideje jelentősen megnőtt, a növekvő jövedelmeket megtakarítások helyett fogyasztásra költötték.⁴⁹

A javuló életkörülmények, a növekvő szabadidő és diszkrecionális jövedelmek hatása a kultúrafogyasztás területén is érzékelhető volt. Az 1980-as évekre gyakorlatilag a teljes társadalom a kultúra valamilyen szintű fogyasztójává vált: a mozi, a színház, a könyv olcsóságából és könnyű hozzáférhetőségéből adódóan széles rétegek számára biztosított tartalmas szabadidő-eltöltést. Az 1970-es évektől kezdve már a televízió nézés uralta a szabadidő-használatot.

Az olcsó – magyar fordításban korábban ismeretlen vagy tiltott külföldi írók – könyvei mindenki számára elérhetőek voltak, de a könyvvásárlás mellett népszerű volt a könyvtárba járás is. A rádió szerepe átalakult, fokozatosan a mindennapi élet tartozékává vált, szórakozási, kikapcsolódási szerepét a televízió vette át. „Az emberek eleinte kultúrházakban, üzemi klubokban, téveszirodákban, barátoknál, szomszédoknál néztek tévét, de 1982-ben 100 háztartásra már több, mint 100 készülék jutott. A készülékek számával az adásidő is ugrásszerűen megnövekedett. A televíziózás elterjedése jelentősen megváltoztatta az emberek szórakozási szokásait. A szabadidő-eltöltés közösségi formáit a televíziózás háttérbe szorította.”⁵⁰ A tévézés általánossá válásával a mozi iránti érdeklődés csökkent,

⁴⁶ Borsos (2009): i. m. 47–49.

⁴⁷ Erzsébet Ifjúsági Alap (é. n.): i. m. 6.

⁴⁸ Erzsébet Ifjúsági Alap (é. n.): i. m. 7.

⁴⁹ Erzsébet Ifjúsági Alap (é. n.): i. m. 7.

⁵⁰ Erzsébet Ifjúsági Alap (é. n.): i. m. 7.

a moziba járásnak az 1980-as években azonban az amerikai kaland- és akciófilmek új lendületet adtak. A kultúrházak és a színházak jelentős állami támogatása mindenki számára lehetővé tette a jegyvásárlást. A közönség leginkább a zenés vígjátékok, operettek, musicalek és kabarék iránt érdeklődött.

A sport elveszítette korábbi kitüntetett szerepét, a tömegsportok mellett egyre-másra jelentek meg az újabb és újabb sportok.

A turizmus mind a be- (és ki)utazó, mind belföldi vonatkozásában jelentős változásokon ment át.⁵¹ Magyarország felkerült a nemzetközi turizmus térképére, a magyar lakosság körében az – elsősorban az olcsó vállalati vagy szakszervezeti üdülőbe vagy a hétvégi „hobbitelekre” való – utazás az életforma szerves részévé vált. A „legvidámabb barakk” néven gyakran emlegetett Magyarország, azon belül is Budapest, illetve a Balaton a szocialista blokkba látogató külföldiek első számú úti céljává vált. Amíg más szocialista országok a külföldiek látogatását erősen korlátozták, Magyarország – 1956 után, alapvetően a devizaigény biztosítására – megnyitotta kapuit a szocialista blokkon kívüli országok látogatói számára is.

A külföldi utazások liberalizációja fokozatosan ment végbe, a magyarok – jelentős utazási korlátozások mellett – eleinte csak a „szovjet tábor” országaiba, majd később Jugoszláviába is utazhattak. Az 1980-as évek közepétől virágzott az Ausztriába irányuló bevásárlóturizmus,⁵² amelynek elsődleges célja az abban az időben még Magyarországon nem kapható termékek (például egyes élelmiszerek, háztartási gépek, ruházati és kozmetikai cikkek) beszerzése volt.⁵³ A korszak második felében, az 1956 utáni lazításoknak és életszínvonal-növekedésnek köszönhetően a belföldi üdülés általánossá vált, noha e területen Budapest inkább küldő-, mint fogadóterületként funkcionált. A budapestiek legnépszerűbb úti céljai a kiemelt üdülőkörzetek, a Dunakanyar, a Balaton, a Velenicei-tó, a Mátra stb. voltak. A belföldi turizmusban fontos szerepet játszott a vállalati és a szakszervezeti üdülőkben történő nyaralás, az elvárosiasodás, a gombamód szaporodó városi lakótelepek a telekre járás és a saját nyaraló építése népszerűségének növekedését eredményezték. Utóbbiak a fővárosban élők széles rétege számára jelentettek új, aktív kikapcsolódási formát.

A korszak jó helyei:

- törekvés a szabadidő, a szabadidős elfoglaltságok ellenőrzésére;
- ennek érdekében széles körűen és mindenki által elérhető módon létrehozott formális „jó helyek” (kerületi és vállalati kultúrházak, könyvtárhálózat);
- a formális helyek mellett megjelentek az informális jó helyek (sportlétesítmények, italboltok, presszók);

⁵¹ Lengyel Márton: *A turizmus általános elmélete*. Budapest, Heller Farkas Gazdasági és Turisztikai Szolgáltatások Főiskolája – Kereskedelmi és Idegenforgalmi Továbbképző, 2004. 51–53.; Rubovszky et al. (2009): i. m. 222–237.

⁵² Sári Zsolt: Gorenje a Lada tetején. Bevásárlóturizmus a rendszerváltás hajnalán. *Rubicon*, 30. (2019), 7. 72–77.

⁵³ Michalkó Gábor: A magyarországi bevásárlóturizmus szociálgeográfiai vonatkozásai. *Földrajzi Értesítő*, 50. (2001), 1–4. 256.

- a turizmus megjelenésével erőteljesen szétvált és alapvetően különbözött a helyiek és a turisták szerinti jó hely;
- a turizmus exponált helyszíneit (például Hősök tere, Váci utca) a helyiek elkerülték;
- a „telekre járás” az aktív szabadidő-eltöltés elterjedt formájává vált a külső kerületekben és Budapest agglomerációjában;
- a vízpartok különösen kedveltek lettek, a Római-part mellett a Soroksári Duna-ág és a városi tavak partjai is vonzóak voltak.

Ebben az időszakban a szabadidő tereinek egymással párhuzamos, erőteljes szétválása figyelhető meg. A szabadidős terek a használatban formális és informális terekre, a használók szerint pedig a városlakók és a városba látogatók által használt helyekre oszthatók. A háború utáni időszakban a cél a társadalom kulturális átnevelése volt, így a kulturális intézményekben a széles körű és egyenlő elérhetőség volt a jellemző. A szocializmusban, ahogy az élet minden területét, úgy a teljes foglalkoztatás keretein belül a munkaidő szigorú kontrollja mellett a szabadidő eltöltését is ellenőrizte a rendszer,⁵⁴ formális szabadidős tereket hoztak létre, térben egyenletes elosztással, mindenki számára könnyen elérhetően. Ilyen volt például a „kultur”, amelyek nemcsak minden kerületben, de a nagyobb gyárakhoz, szervezetekhez kapcsolódóan is megjelentek. De gondolhatunk a könyvtárakra vagy a rendszer számára kitüntetett jelentőségű filmművészetnek otthont adó mozikra is, amelyek szintén egyenletesen, kerületi szinten fedték le a fővárost. 1950-ben létrejött Nagy-Budapest, így például a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtárnak vállalnia kellett az ide csatolt városok és községek ellátását is (hat év alatt 23 fiókkönyvtár létesült a külső kerületekben).⁵⁵

3. ábra: A népszerű Hullám büfé a ráckevei (soroksári) Duna-parton, 1959

Forrás: Fortepan. Képszám: 114104. Adományozó: Bauer Sándor

⁵⁴ Fekete Marianna: *eldő, avagy a szabadidő behálózása. Generációs kultúrafogyasztás a digitális korban*. Szeged, Belvedere Meridionale, 2018. 43.

⁵⁵ Berza (1993): i. m. 468.

A budapesti színházak hagyományosan elsősorban a belvárosban épültek meg, azonban e téren is megjelent a decentralizáció: a kerületi kultúrházak az állandó színházak előadásainak befogadásával hozták közelebb a külső kerületek lakóihoz a kultúrát. Jól mutatja a folyamatot, hogy a mai József Attila Színház is kultúrházként épült 1953-ban, azonban 1956-tól már önálló színházként működött, célközönségként az angyalföldi munkástelepek lakóit célozva meg.⁵⁶ A formális és ellenőrzött kulturális terek mellett azonban a mindennapi életben jóval nagyobb szerepet kaptak a szabadidő olyan informális terei, mint a sportlétesítmények vagy a társas kapcsolatok erősítésében is szerepet játszó italkimérések. Sajátos szubkultúra alakul ki a vízi sportok területén, a Római-part és a soroksári Duna melletti csónakházakban olcsón bérelhető szobák nyaralóhelyként működtek, nyárra életvitelszerűen kiköltöző lakosokkal (3. ábra).

1956-ot követően az életszínvonal emelésének eredményeként a szabadidő mennyisége és az arra fordítható lehetőségek is megváltoztak. A növekvő szabadidő és a relatív jólét megteremtette a helyváltoztatás igényét és lehetőségét is, ami a külföldi utazások korlátozása miatt elsősorban belföldön tudott kielégülni: megjelentek a hétvégi telkek és a nyaralás, utóbbi elsősorban vállalati, szakszervezeti üdülés formájában realizálódott.⁵⁷

A legtöbb vállalatnak volt vállalati üdülője Budapesten, elsősorban a Duna-parton és a budai hegyekben. Ilyen volt a Kohó- és Gépipari Minisztérium üdülője a Római-parton, a köznyelvben ma „Sajtház” néven ismert épület cellás szerkezetéről kapta a nevét, kertjében szökőkút és játszótér is volt. A gyerekek számára Csillebércen épült úttörőváros, de több kerületnek is volt úttörőtábora, például a XIII. kerületnek a Népszigeten.

A hétvégi telkek eredetileg gyakran úgynevezett „zártkertek” voltak, amelyek a nagyüzemi használatra, táblásításra alkalmatlan területekből jöttek létre az 1968-as ÉVM rendelet értelmében apró telkekre felparcellázva.⁵⁸ A városi, többszintes, kertkapcsolat nélküli lakótelepekre költöző, még falusi gyökerekkel rendelkező városlakók körében a lehetőség különösen vonzó volt, mert a háztáji kertművelés a jobb megélhetés mellett az aktív kikapcsolódás lehetőségét jelentette számukra. Ezek a területek elsősorban Budapest külső területein jöttek létre, és ezek között különösen kedveltek voltak a hagyományosan rekreációs területekre eső Duna-parti (Horgásztelep, Soroksár, Molnársziget) és hegyvidéki (Ezüsthegy, Aranyhegy, Ürömhegy, Csúcshegy) telkek. A mezőgazdasági művelés helyett jellemzően üdülőként használt telkek később itt is gyakran állandó lakhellyé váltak.⁵⁹

Az 1956 után meginduló nemzetközi turizmus a rendszerváltásig elsősorban szervezetten, csoportos utazással történt: a kötött programokon az ilyenkor szokásos kiemelt látnivalókat mutatták be az ide látogatók számára. Az exponált, elsősorban a belvárosra (Hősök tere, Budai Vár, Duna-part, Váci utca és környéke, múzeumok) és a főbb panorámapontokra (Citadella, Halászbástya) koncentrálódó „jó helyeket” a helyiek a mindennapokban sokszor

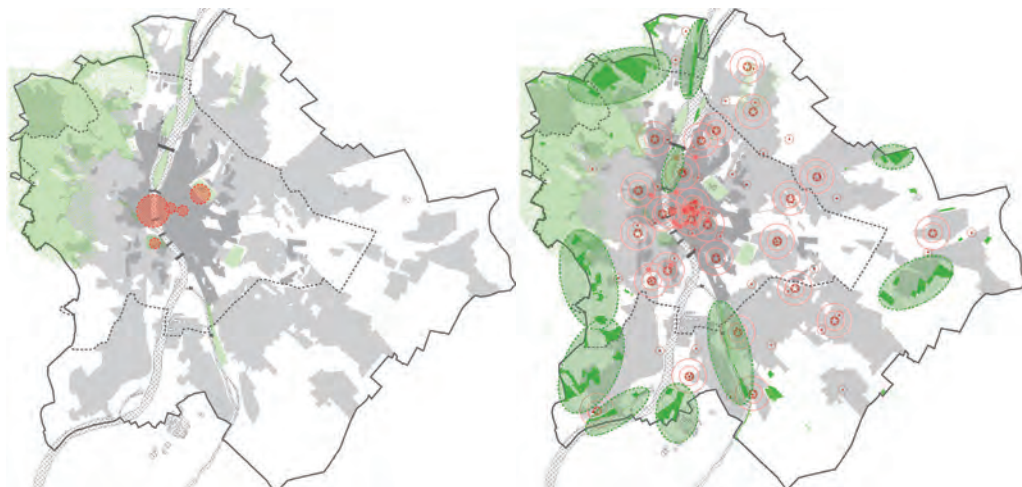
⁵⁶ Berza (1993): i. m. 619.

⁵⁷ Nagy–Trencsényi (2012): i. m. 101.

⁵⁸ A 18/1968. ÉVM-MÉM együttes rendelet egyes állami tulajdonban lévő külterületi földek értékesítéséről, illetőleg haszonbérbe adásáról rendelkezik.

⁵⁹ Csordás László: A zártkertek kialakulása, a térbeli terjedésüket eredményező legfontosabb jogszabályok és azok hatásai Magyarországon 1959–1994 között. *Gradus*, 8. (2021), 3. 89.

elkerülték, így az idelátogatók és a városlakók által jónak tartott helyek élesen szétváltak egymástól. A külföldi csoportok nemcsak a látnivalók tekintetében kaptak egyfajta kirkatatot, hanem gyakran a vendéglátásban is ellenőrzött módon – az egyébként korlátozottabb árukinálat helyett – kiemelt ellátásban részesültek.⁶⁰ A városlakók és a városba látogatók, elsősorban vidékről érkező belföldi turisták számára egyaránt vonzó célpontok is voltak, mint például az Állatkert, a Vidámpark és a Budai Vár.

a térkép

Az exponált, elsősorban a belvárosra (Hősök tere, Budai Vár, Duna-part, Váci utca és környéke, múzeumok) és a főbb panorámapontokra (Citadella, Halászbástya) koncentrálódó „jó helyeket” a helyiek a mindennapokban sokszor elkerülték.

b térkép

A mindenki által elérhető módon létrehozott formális „jó helyek” (kerületi és vállalati kultúrházak, könyvtárhálózat) egyenletesen fedték le a várost. A „telekre járás” az aktív szabadidő-eltöltés elterjedt formájává vált a külső kerületekben és Budapest agglomerációjában.

4. ábra: A korszak jó helyeinek elhelyezkedése Budapesten

Forrás: a szerzők szerkesztése

2.3. A rendszerváltástól napjainkig: mégis, kinek a jó helye?

A korszak legfontosabb jellemzői a következők voltak:

- a rendszerváltás alapvető társadalmi-gazdasági változásokat hozott;
- elmosódott a határ a munkaidő, a társadalmilag kötött egyéb idő és a szabadidő között;

⁶⁰ „Meg a külföldi után járó kupon. A kapitalista rokonlátogatónak éttermi kuponokat kellett váltania, melyeket néhány kijelölt előkelő és főként budapesti étteremben lehetett fölhasználni” – írja Esterházy Péter a *Harmonia caelestis* című regényének 697. oldalán.

- divatba jött a „város”: blogok, street food, tematikus útvonalak, térképminta design, „Egy nap a városban”, „Urbanista”;
- a turizmus a gazdaság egyik legfontosabb motorjává vált;
- 1990–2000 között gyors privatizáció a turizmusban, a szervezett tömegturizmus korszaka;
- 2000-től napjainkig az egyéni turizmus, a néhány napos városlátogatások számának dinamikus növekedése, diszkont-légitársaságok, olcsó repülőjegyek, magán-szállások piacának virágzása (Airbnb), internet- és közösségimédia-használat elterjedése, véleményoldalak (például Tripadvisor);
- mikrotrendek, rés piacok megjelenése.

A rendszerváltás a gazdasági-társadalmi berendezkedést érintő alapvető változásokat hozott: kialakult a piacgazdaság, a jövedelmek erőteljesen megcsappantak, láthatóvá vált a munkanélküliség, megjelentek, majd egyre erősebbé váltak a társadalmi és jövedelmi egyenlőtlenségek. A megélhetésért folytatott küzdelem a fogyasztás, így a szabadidős jóságok – különös tekintettel a kulturális javakra és az utazásokra – iránti kereslet radikális csökkenését eredményezte.⁶¹ A fiatalok körében nőtt a tanulók aránya, összességében emelkedett az értelmiség súlya, csökkent ugyanakkor a mezőgazdaságban dolgozók száma. Az alkalmazottak körében növekedett a vezetők száma, a vállalkozók körében sérült a munkaidő-szabadidő elkülönülése.⁶² A gazdasági környezetben bekövetkezett változások mellett a szabadidő-fogyasztásra a demográfiai változások is hatással voltak.⁶³

A kulturális szféra támogatásának csökkenése a könyvek árának nagyarányú emelkedését, színházak, kulturális intézmények, kultúrházak, könyvtárak és mozik bezárását vonta maga után. A sportegyesületek finanszírozása átalakult, a támogatási rendszerben megjelent a szponzoráció. „A könyv, az újság, a színház és a mozi helyébe a többcsatornás kábel-TV és a video lépett. A videokölcsönzők gombamód szaporodtak, a családok jelentős részének szórakozásává a videozás vált. Először a városi családokban jelent meg, és gyorsan népszerű lett a »számítógépezés« – azaz játékprogramok használata, – majd ezt követte az internet rohamos elterjedése.”⁶⁴

A rendszerváltás óta eltelt három évtizedben az olvasással töltött idő csökkenése mellett a televízió, a képernyő előtt töltött idő növekedése figyelhető meg.⁶⁵ Mára a fiatalok életének keretét a képernyő adja, szabadidő-használatukat „átszövik a screentime tevékenységek, s az internetes jelenlét komoly terepét képezi az én-reprezentációnak

⁶¹ Fekete (2018): i. m. 93.

⁶² Tibori Tímea: *A szabadidő szociológiája*. Budapest, BGF Kereskedelmi, Vendéglátóipari és Idegenforgalmi Főiskolai Kar, 2002. 64.

⁶³ Szabó Júlia: Szabadidő és kulturális fogyasztás a Kárpát-medencei magyar fiatalok körében. *Regio*, 28. (2020), 4. 65–68.

⁶⁴ Erzsébet Ifjúsági Alap (é. n.): i. m. 8.

⁶⁵ KSH: *Kulturálódási szokásaink. A lakosság televíziózási, olvasási jellemzőinek vizsgálata az időmérték felvételek segítségével*. Budapest, Központi Statisztikai Hivatal, 2013. 5.

is”.⁶⁶ A családdal, barátokkal, ismerősökkel folytatott társas tevékenységekkel, csakúgy, mint az otthonon kívüli kulturális aktivitásokkal (színházba, moziba, rendezvényekre látogatás), töltött idő csökkent. A testmozgással, sétával, kirándulással, egyéb fizikai aktivitással töltött idő minimálisra redukálódott.⁶⁷

Az ezredforduló óta a szabadidőipar keresleti és kínálati oldalán új trendek bontakoztak ki. A kultúráközvetítő intézmények és rendezvények (mozi, színház, múzeum, hangverseny stb.) 1996-os látogatottsági mélypontja után a kereslet napjainkra emelkedésnek indult, U alakú görbét formáz.⁶⁸ Az ezzel párhuzamosan létrejövő kulturális kínálati palettán új kulturális intézmények, színvonalas hangversenyek, nemzetközi fesztiválok, rendezvények, múzeumi kiállítások, muzikomplexumok, szabadulószo-bák⁶⁹ jelentek meg.

Összességében a szabadidő mennyiségének társadalmi szintű növekedése mellett a polarizálódás a szabadidő mennyiségében és felhasználásában is egyre jobban megjelenik. E folyamatokban a főváros mintegy vezérhajóként működik, amelynek fő hajtóereje a városlakók és a javarészt a bőség társadalmából, az érett „élménytársadalmakból” Magyarországra látogató turisták.⁷⁰

A magyar főváros a külföldi turisták számára is egyre vonzóbb. Budapest vonzereje a javuló közlekedési kapcsolatoknak, a globális szinten kevésbé ismert és népszerű városok népszerűsége növekedésének és a nemzetközi összehasonlításban jó ár-érték aránynak köszönhetően a 2000-es évektől a Covid-19-világjárvány kitöréséig folyamatosan növekedett. Mindez a főváros egyes területein a helyiek életminőségét és a turisztikai élményt egyaránt romboló „nemkívánatos mértékű turizmusba” (overtourism) csapott át.⁷¹ A belföldi utazók körében a Budapestre látogatás egynapos kirándulások, illetve – gyakran barátoknál, rokonoknál történő elszállásolással – többnapos utazások formájában valósul meg.⁷²

A korszak jó helyei:

- párhuzamosan többféle folyamat észlelhető, egyszerre keresik a gyorsan fogyasztható, „kipipálható”, „listázható” helyeket, emellett az autentikus, különleges élményeket, valamint azokat a helyeket, amelyeket a helyiek is jó helynek tartanak;

⁶⁶ Bocsi Veronika – Kovács Klára: A szabadidő mintázatai a középiskolákban. *Metszetek*, 7. (2018), 3. 68.

⁶⁷ KSH (2013): i. m. 6.

⁶⁸ Erzsébet Ifjúsági Alap (é. n.): i. m. 8.

⁶⁹ Petykó Csilla – Nagy Adrienne – Magyar Márton: Szabadidő? Szabadulás? Exit games a rekreációban. *Recreation*, 10. (2020), 4. 37–39.

⁷⁰ Kovács Dezső: Élmény, élménygazdaság, élménytársadalom és turizmus. *Turizmus Bulletin*, 16. (2014), 3–4. 47.

⁷¹ Pinke-Sziva Ivett et al.: Overtourism and the Night-Time Economy: A Case Study of Budapest. *International Journal of Tourism Cities*, 5. (2019), 1. 1., 13.

⁷² Halassy Emőke: Budapest, Budapest, te csodás! A magyar főváros turisztikai imázsa a hazai lakosság körében. *Turizmus Bulletin*, 14. (2010), 1–2. 26.; Michalkó Gábor et al.: A belföldi VFR-turisták magatartásának sajátosságai Magyarországon: különös tekintettel a szabadidős tevékenységek földrajzi vonatkozásaira. *Turizmus Bulletin*, 16. (2014), 3–4. 6–7.

- a „nemkívánatos mértékű turizmus” miatt a belvárosi közterületek túlhasználata jellemző, illetve kritikus minőségromlása, különösen a központban, a bulinegyed, a „zsidónegyed” területén;
- a Sziget Fesztivál és a bulinegyed jelentős mágnes a fiatal külföldi utazók számára;
- az autentikus helyi élmények keresése miatt közelítenek egymáshoz a városlakók és a turisták által jónak tartott helyek, például a bulinegyedbe jár szórakozni a városi és a külföldi fiatal is;
- a Duna és a városi vizek ellentmondásos helyzetben vannak – a belvárosban megközelíthetetlen a Duna, a természetközeli, külső vízpartok és a kisvízfolyások egyre inkább felértékelődnek;
- alulról jövő civil kezdeményezések és közösségek hiánypótló funkciókkal alakítják a közterület-használatot;
- a fehérgalléros és kreatív munkahelyek keresik a jó helyek közelségét, elmosódnak a határok a különböző tevékenységek – különösen a munka- és szabadidő – között;
- a járványhelyzet alatt és után felértékelődött a szabadtéri szórakozás és vendéglátás.

A rendszerváltást követően a jó helyek tekintetében jelentős átalakulás ment végbe mind a városlakók, mind a városba látogatók szempontjából. A belváros a közterületeinek és épületállományának megújulása következtében egyre inkább felértékelődött, azonban a megújult történelmi negyed már kevésbé a lakófunkció, mint inkább intézményi, gazdasági, kulturális és turisztikai szempontból lett vonzó terület.

A 2000-es évektől az olcsó repülőjegyek és a szállásfoglaló portálok, majd applikációk (Booking, Airbnb) elterjedésének következtében a szervezett csoportok helyett döntően a néhány napos, városlátogató utazások lettek jellemzők. A nagy tömegben, de egyénileg érkező turisták szempontjából egymással párhuzamosan figyelhető meg többféle folyamat. Jelen van a látnivalók gyors „fogyasztása”, amelyet különböző „Top 10” listák és fogyasztói értékelő oldalak (például Tripadvisor) tesznek minél hatékonyabbá. Emellett megjelent az egyedi, különleges, „rejtett” helyek felfedezésének igénye. A kettő kombinációjára, a tömegesen, iparszerűen gyártott, „egyedi élményekre szakosodó” vállalkozások pedig a piaci rést megtalálva kínálják például a szabadulószo-bákat és sörbicikliket. Erzsébetváros belső részének bulinegyeddé válásában jelentős szerepe volt ennek az egyszerre jelentkező, egymásnak is ellentmondó igénynek, amit jól mutat, ahogy az eredetileg valóban autentikus és egyedi romkocsmák mára valóságos iparággá váltak. A belvárosi funkciósűrűség és központi elhelyezkedés azonban nemcsak a külföldiek, de a városlakók számára továbbra is vonzóvá teszi a területet, legalábbis szórakozás céljára.

5. ábra: Az üresen kongó Szimpla Kert a Covid-világjárvány idején, 2021

Forrás: Michalkó Gábor felvétele

Urbanisztikai szempontból is ellentmondásos folyamatok indultak el: egyszerre van jelen a belső területen a felértékelődés és a túlhasználat miatti kiüresedés. A korábban inkább a helyiek által kedvelt belvárosi helyek különlegesen autentikus élményként jelentek meg a turisták számára, azonban minél nagyobb számban érkeznek ide a látogatók, a túlhasználat annál inkább erodálja azokat és okoz konfliktust a belső kerületek használatában. A jelentős turistaforgalom ellehetetleníti a lakófunkciót, az emiatt tömegesen megüresedő lakásokban megjelenik a rövid távú lakáskiadás, ami további konfliktusforrást jelent, így még többen költöznek ki az érintett negyedekből.

Ez a folyamat az egyes átalakuló, egy időre divatossá váló helyeken közvetlenül is megfigyelhető. Az 1990-es évek közepén kulturális és vendéglátó funkcióval, tematikusan megújuló Ráday utcában elindult a dzsentrifikáció, a lakóingatlanok ára jelentősen megnőtt. Az utcában már nemcsak a helyiek, de különösen a belvároshoz közelebbi részen a külföldi turisták is nagy számban jelentek meg. A pezsgő utcai élet azonban jelentős környezeti terheléssel járt, ami nemcsak a lakók számára volt rendkívül zavaró, de a látogatói élményt is jelentősen csökkentette, a hely pedig elvesztette korábbi népszerűségét. Úgy tűnik, a túlságosan népszerű helyeknek van egy „életciklusa”, és egy idő után „lejár a szavatosságuk”. A folyamat aztán új helyeken ismétlődik: a városlakók korábban kevésbé népszerű helyeket fedeznek fel, amelyek így „felkerülnek a térképre”, egy idő után a turisták számára is, a ciklus pedig kezdődik előlről, ám valószínűleg a belvárostól távolodva inkább kiegyensúlyozódik majd.

A szabad terek, elsősorban a zöldfelületek és a vízpartok kitüntetten vonzóak a sűrűn beépített városrészek lakói számára, s a járványhelyzet alatt és után különösen felértékelődött a szabadtéri szórakozás és vendéglátás. A Duna-part megítélése és használata azonban ennek ellenére ellentmondásos. A belvárosi Duna-part az alsó rakpartok

forgalma miatt megközelíthetetlen, közvetlen használatát a vízparti látványt elfoglaló szálloda- és rendezvényhajók sora ellehetetleníti, ennek következtében a világörökséget látogató turisták hiába keresik a kapcsolatot a parttal, a városlakók többségének mentális térképéről pedig szinte teljesen hiányzik a folyópart.

Az elmúlt években megjelentek olyan alulról jövő, közösségi kezdeményezések, amelyek időszakosan, de birtokba vették a Duna-partot, s a szezonális vendéglátás trendjét is átalakították, és a túltelített, hozzáférhetetlen belvárosi partok helyett a külső helyszíneken, a Római-parton, a Népszigeten vagy a déli részeken kerestek helyet. Az időszakos közterület-használat mind imázsfarmáló, mind közösségi célú, használatbővítő szerepében fontos része a városképnek,⁷³ a kapcsolódó területek gazdasági prosperitását támogatva turisztikai célokat is szolgál a városlakók meglegedettségén túl.⁷⁴

A 2018-as Velencei Biennálé programjában a nemzetközi szintre is kilépett a Valyo által megvalósított „Szabihíd”, amelyet eredetileg éppen a fiatal külföldi turisták spontán „hidfoglalása” indított el a Szabadsághíd 2016-os lezárása idején. Hasonlóan kísérletező projekt volt a Duna-parti építési terület átmeneti hasznosítása (Kikötő), a szabad fürdési lehetőség a Dunában (Római Strand) vagy a használatlan töltés oldalában nyílt Árasztó Part. Ezeknek a mikroléptékű, Duna-parti, közösségi fejlesztéseknek nem csak lokális jelentőségük van: a városlakók és a városba látogatók egyre nagyobb hányada mutat érdeklődést az egyedi, helyiek által kedvelt, a városnézésen túlmutató látnivalók iránt. A külső területek felélesztése emiatt lehetőség a turizmus koncentrációjának oldására is, amely hatékonyan tolja ki a belvárosi Duna-használat – a forgalom miatt nehezen megvalósítható – igényét a külső városrészek felé.⁷⁵ A természetközeli folyópartokat és a kisvízfolyások megújult részeit felfedezik és kedvelik a városlakók a közvetlen megközelíthetőség és a városi kerékpárútvonalak miatt, így a Római-part és a soroksári Duna mellett újabb területek jelentek meg a zöld/kék kínálatban. A belvárosi területek időszakos forgalomlezárássai pedig egyszerre tesztelik a városlakók igényeit és készítik elő társadalmi vitát az élhetőbb városról.

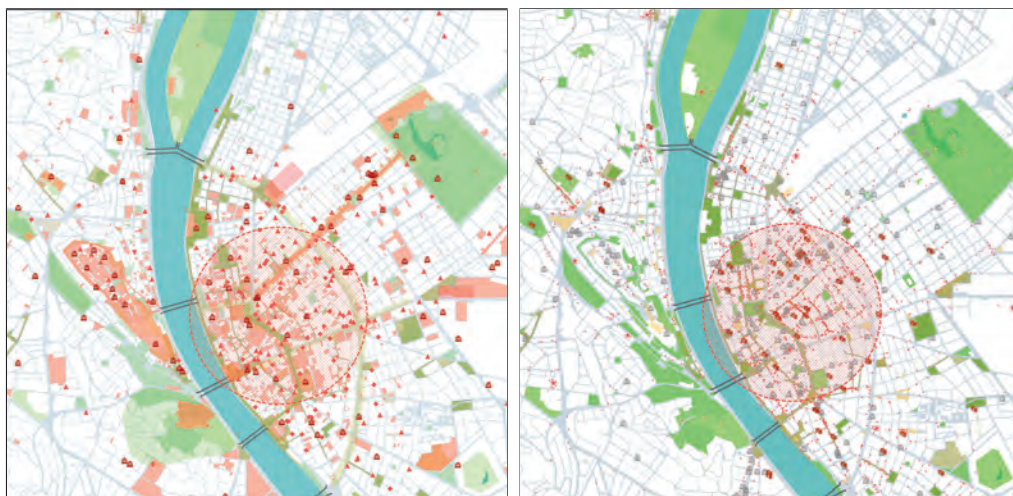
A jó hely mára nem csak a szabadidőhöz kapcsolódó igény. Az olyan, magasan képzett, kreatív munkavállalókat foglalkoztató cégek, mint például a Prezi vagy a LogMeIn, a távolabbi irodaparkok helyett a funkciógazdag belvárosban választanak munkakörnyezetet maguknak, de a Graphisoft Park páratlan sikerében is erősen közrejátszott a különleges Duna-parti környezet. Emellett megjelentek az olyan fúziós helyek, amelyek egyszerre kávézó, kiállítóhely és közösségi iroda funkciókkal rendelkeznek, mint amilyen például a 2022-ben az Év Községi Irodája díjat elnyert Kastner Community a Népszínháznegyedben.

Mindez jól példázza korunk trendjét, ahogy elmosódik a határ a munkaidő, kötelezettségidő és a szabadidő között, és a korábban inkább az ünnepeken és szabadnapokon megélt jó helyek igénye mára egyre inkább fontos a mindennapjainkban, így egyre kevésbé választódik szét a jó hely, a munkahely és a lakóhely.

⁷³ Fonyódi Mariann: Dunai szezon. Időszakos közösségi terek a Duna-parton. *Metszet*, 10. (2019), 3. 34.

⁷⁴ Michalkó (2010): i. m. 66.

⁷⁵ Fonyódi (2019): i. m. 34.

a térkép

Attrakciók és turisztikai szolgáltatások sűrűsége a belvárosban: épített örökség, múzeumok, kiállítások, kilátópontok, szállások és minőségi vendéglátás.

b térkép

A belvárosi funkciósűrűség és a központi elhelyezkedés mind a külföldiek, mind a városlakók számára vonzóvá teszik a területet szórakozás céljára. A városlakók szórakozásának főbb helyszínei: színházak, mozik, éjszakai bárak, kocsmák.

6. ábra: A korszak jó helyeinek elhelyezkedése Budapesten

Forrás: a szerzők szerkesztése

3. Budapest szabadidőiparát formáló trendek

Bull és szerzőtársai négy jelentős, a szabadidő-gazdaság fejlődését alapvetően meghatározó trendet azonosítottak,⁷⁶ ezek a változások Budapest jó helyeire is hatással lesznek. Az elkövetkező években a munkaidő, az egyéb társadalmi kötelezettségek és a szabadidő közötti határok elmosódnak. A szabadidős tevékenységi formák fejlődése kétféle szcenárió mentén is megvalósulhat: közülük az organikus fejlődés kevésbé valószínű, a szabadidős tevékenységekben vélhetően jelentős átstrukturálódás következik be. Utóbbi erősödő életstílus-érintettséget és életminőség-vetületeket, a közvetlen környezetben töltött szabadidő népszerűségének növekedését, a személyiségfejlődéssel kapcsolatos tevékenységek (tanulás, sport, közösségi munka) előtérbe kerülését jelenti. Az erősödő kommercializáció új termékek és szolgáltatások, új élmények létrehozásában ölt testet. Végül bővül a szabadidős szolgáltatások piacának szolgáltatói oldali köre: a szabadidős szolgáltatások kínálati oldalán a hagyományos vállalkozói érintetti kör mellett egyre markánsabban jelenik meg a civil szféra és az önkormányzatok is.

⁷⁶ Chris Bull – Jayne Hoose – Mike Weed: *An Introduction to Leisure Studies*. Essex, Pearson Education Limited, 2003. 280–288.

Ezen makrotrendek mellett számos további mikrotrend formálja a szabadidő jövőjét.⁷⁷ Az egyszemélyes háztartások számának növekedése, a gyermekvállalás és az együtt-(külön)élés új mintázatai, a nyugdíjkorhatár emelése, az ingázás (a napi szintű és a nagy távolságra történő is), az otthoni munkavégzés, a növekvő internetpenetráció, az elektronikai cikkek piacának bővülése, a veszélyes hobbik népszerűségének növekedése többek között új szolgáltatások létrejöttét, a szabadidős színterek bővülését, új rés piacok megjelenését eredményezi Budapest szabadidős tereinek vonatkozásában is.

Felhasznált irodalom

- Bán Dávid: *Utazás a pályaudvar körül. Az első indóhástól a plázaudvarokig*. Budapest, L'Harmattan Kiadó, 2011.
- Beluszky Pál: *Magyarország településföldrajza. Általános rész*. Budapest–Pécs, Dialóg Campus Kiadó, 2003.
- Berényi István: *Az alkalmazott szociálgeográfia elméleti és módszertani kérdései*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1992.
- Berza László (főszerk.): *Budapest lexikon*. I. kötet. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1993.
- Bocsi Veronika – Kovács Klára: A szabadidő mintázatai a középiskolákban. *Metszetek*, 7. (2018), 3. 64–78. Online: <https://doi.org/10.18392/metsz/2018/3/3>
- Borsos Árpád: *A mozi mint innováció magyarországi elterjedése, a hálózat alakulásának földrajzi jellemzői napjainkig*. (Doktori értekezés.) Pécs, Pécsi Tudományegyetem, Földtudományok Doktori Iskola Terület- és településfejlesztés Program, 2009.
- Budapest polgármestere. *Vasárnapi Újság*, 20. (1873), 48. 569–570.
- Bull, Chris – Jayne Hoose – Mike Weed: *An Introduction to Leisure Studies*. Essex, Pearson Education Limited, 2003.
- Buza Péter: *Palotai tegnapok*. Rákospalota, Rákospalotai Múzeum, 1995.
- Csatlós Judit: Turisták a tilos táblák árnyékában. A szabadidő átpolitizálódása a munkáskultúrában. *Korall*, 22. (2021), 84. 104–121. Online: <https://doi.org/10.52656/KORALL.2021.02.005>
- Csikszentmihályi Mihály: *Flow: az áramlat. A tökéletes élmény pszichológiája*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2001.
- Csordás László: A zártkertek kialakulása, a térbeli terjedésüket eredményező legfontosabb jogszabályok és azok hatásai Magyarországon 1959–1994 között. *Gradus*, 8. (2021), 3. 88–96. Online: <https://doi.org/10.47833/2021.3.ECO.001>
- Dudás Gábor – Nagy Gyula – Boros Lajos: Az Airbnb szerepe a Balatoni Turisztikai Régióban. *Turizmus Bulletin*, 19. (2019), 2. 4–14. Online: <https://doi.org/10.14267/TURBULL.2019v19n2.1>
- Edginton, Christopher – Peter Chen: *Leisure and Transformation*. Urbana, Sagamore, 2014.
- Erzsébet Ifjúsági Alap: *Szabadidő ismeretek – Tematikus vázlatok*. (é. n.) Online: https://unp.hu/sites/default/files/imuk/pdf/szabadidos_ismeretek_-_tematikus_vazlatok.pdf
- Esterházy Péter: *Harmonia caelestis*. Budapest, Magvető Kiadó, 2000.
- Farkas Jácint – Karácsony András – Marosán Bence – Michalkó Gábor – Ropolyi László: *Utazás a jó világaiban: a jó kontextusai és konfliktusai*. Nagyerdei Almanach. Megjelenés alatt.

⁷⁷ Stephen J. Page – Joanne Connel: *Leisure. An Introduction*. Edinburgh, Pearson Education Limited, 2010. 480–482.

- Fekete Marianna: *eldő, avagy a szabadidő behálózása. Generációs kultúrafogyasztás a digitális korban*. Szeged, Belvedere Meridionale, 2018. Online: http://publicatio.bibl.u-szeged.hu/16212/1/FM_eldo_Belvedere.pdf
- Fonyódi Mariann: Dunai szezon. Időszakos közösségi terek a Duna-parton. *Metszet*, 10. (2019), 3. 34–37.
- Gyáni Gábor: *Bérkaszárnya és nyomortelep. A budapesti munkáslakás múltja*. Budapest, Magvető Kiadó, 1992.
- Gyáni Gábor: *Az utca és a szalon. A társadalmi térhasználat Budapesten (1870–1940)*. Budapest, Új Mandátum, 1998.
- Gyáni Gábor – Kövér György: *Magyarország társadalomtörténete a reformkortól a második világháborúig*. Budapest, Osiris Kiadó, 1998.
- Halassy Emőke: Budapest, Budapest, te csodás! A magyar főváros turisztikai imázsa hazai lakosság körében. *Turizmus Bulletin*, 14. (2010), 1–2. 18–27.
- Illyefalvi I. Lajos (szerk.): *A székesfőváros múltja és jelene grafikus ábrázolásban. Közlekedési hálózat, 1932*. Budapest, Budapest Székesfőváros Statisztikai Hivatala, 1933.
- Irimiás Anna: A Bajtársiasság Fesztivál Észak-Olaszországban. A közösségi összetartozás élménye. In Jászberényi Melinda – Zátori Anita – Ásványi Katalin (szerk.): *Fesztiválturizmus*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2016. 328–335.
- Juhász-Dóra Katalin: A luxusszállodai miliő transzformációjának időbeli dimenziói. *Turizmus Bulletin*, 22. (2022), 1. 13–25. Online: <https://doi.org/10.14267/TURBULL.2022v22n1.2>
- Kovács Dezső: Élmény, élménygazdaság, élménytársadalom és turizmus. *Turizmus Bulletin*, 16. (2014), 3–4. 40–48.
- Kovács Zoltán: Evezősök a Dunán. *Budapest*, 26. (1988), 5. 8–11.
- KSH: *Kulturálódási szokásaink. A lakosság televíziózási, olvasási jellemzőinek vizsgálata az időmérés felvételek segítségével*. Budapest, Központi Statisztikai Hivatal, 2013. Online: www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/pdf/kult_szokasok.pdf
- Landes, David: *Az elszabadult Prométheusz*. Budapest, Gondolat, 1986.
- Lengyel Márton: *A turizmus általános elmélete*. Budapest, Heller Farkas Gazdasági és Turisztikai Szolgáltatások Főiskolája – Kereskedelmi és Idegenforgalmi Továbbképző, 2004.
- Maslow, Abraham: *A lét pszichológiája felé*. Budapest, Ursus Libris, 2003.
- Michalkó Gábor: *A városi turizmus elmélete és gyakorlata*. Budapest, MTA Földrajztudományi Intézet, 1999.
- Michalkó Gábor: A magyarországi bevásárlóturizmus szociálgeográfiai vonatkozásai. *Földrajzi Értesítő*, 50. (2001), 1–4. 255–270.
- Michalkó Gábor: *Magyarország modern turizmusföldrajza*. Budapest–Pécs, Dialóg Campus Kiadó, 2007.
- Michalkó Gábor: *Boldogító utazás. A turizmus és az életminőség kapcsolatának magyarországi vonatkozásai*. Budapest, MTA Földrajztudományi Kutatóintézet, 2010.
- Michalkó Gábor: *A turizmus esszenciája*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2022. Online: <https://doi.org/10.1556/9789634547914>
- Michalkó Gábor – Kulcsár Noémi – Balizs Dániel – T. Nagy Judit: A belföldi VFR-turisták magatartásának sajátosságai Magyarországon: különös tekintettel a szabadidős tevékenységek földrajzi vonatkozásaira. *Turizmus Bulletin*, 16. (2014), 3–4. 3–14.
- Nagy Ádám – Trencsényi László: *Szocializációs közegek a változó társadalomban. A nevelés esélyei: család, iskola, szabadidő, média*. Budapest, ISZT Alapítvány, 2012.

- Németh Anna – Juhász-Dóra Katalin: A gasztronómia és a turizmus egy új attrakciója: a lakásé-
terem. In Rátz Tamara – Füreder Balázs (szerk.): *Gasztronómia és turizmus*. Székesfehérvár,
Kodolányi János Főiskola, 2016. 162–183.
- Oldenburg, Ray: *The Great Good Place*. New York, Marlowe & Company, 1999.
- Page, Stephen J.: *Urban Tourism*. London, Routledge, 1995.
- Page, Stephen J. – Joanne Connel: *Leisure. An Introduction*. Edinburgh, Pearson Education
Limited, 2010.
- Petykó Csilla – Nagy Adrienne – Magyar Márton: Szabadidő? Szabadulás? Exit games a rekreáci-
óban. *Recreation*, 10. (2020), 4. 37–39. Online: <https://doi.org/10.21486/recreation.2020.10.4.4>
- Pinke-Sziva Ivett – Melanie Smith – Olt Gergely – Berezhvai Zombor: Overtourism and the
Night-Time Economy: A Case Study of Budapest. *International Journal of Tourism Cities*,
5. (2019), 1. 1–16. Online: <https://doi.org/10.1108/IJTC-04-2018-0028>
- Ráth Károly. *Vasárnapi Újság*, 20. (1873), 44. 521–522.
- Rubovszky András – Szigeti Andor – Walkó Miklós: *A magyar vendéglátás és turizmus újkori
története*. Budapest, Szaktudás Kiadó Ház, 2009.
- Sári Zsolt: Gorenje a Lada tetején. Bevásárlóturizmus a rendszerváltás hajnalán. *Rubicon*,
30. (2019), 7. 72–77.
- Szabó Júlia: Szabadidő és kulturális fogyasztás a Kárpát-medencei magyar fiatalok körében.
Regio, 28. (2020), 4. 44–71.
- Tibori Tímea: *A szabadidő szociológiája*. Budapest, BGF Kereskedelmi, Vendéglátóipari
és Idegenforgalmi Főiskolai Kar, 2002.
- Tuli Andrea: A lóverseny mint a társasági reprezentáció intézménye Ausztria–Magyarországon
a 19–20. században. *Öt Kontinens*, 2. (2004). 375–391.
- Wallerstein, Immanuel: *A modern világgazdasági rendszer kialakulása*. Budapest, Gondolat
Kiadó, 1983.

Jogi források

1848. évi III. törvénycikk független magyar felelős ministerium alakításáról.
1870. évi X. törvénycikk a Duna-folyamnak a főváros mellett szabályozásáról s a forgalom és köz-
lekedés érdekében Buda-Pesten létesítendő egyéb közmunkák költségeinek fedezéséről és e
közmunkák végrehajtási közegeiről.
1872. évi XXXVI. törvénycikk Buda-Pest fővárosi törvényhatóság alakításáról és rendezéséről.